

**Рецензія на: БАБЕНКО Л. Л. РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ
БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (1918 – СЕРЕДИНА 1950-х рр.
ТЕКСТ]: МОНОГРАФІЯ / Л. БАБЕНКО. – ПОЛТАВА: ТОВ
“АСМІ”, 2014. – 549 с.**

Українська історіографія поповнилася новим монографічним дослідженням. Це праця науковця з Полтави Людмили Бабенко “Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.)”. Публікації дослідниці з історії Церкви радянського періоду вже відомі широкому колу читачів. Серед них статті в науковому і документальному журналі “З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ”: “Церковну політику розвалу повинна вести ВЧК...”: інструменти антирелігійної політики 1920 – 1930-х рр.” (№ 1 (38), 2012); “Взаємодія партійно-радянських органів та місцевих апаратів держбезпеки в боротьбі з “релігійними чудесами” (1920–1940-і роки)” (2 (40/41), 2013); “Динаміка розкольницьких тенденцій у Російській православній церкві на початку 1920-х років: чекістський сегмент” (№ 2 (39), 2012). Ставлення радянської держави до автокефальної православної церкви висвітлені п. Бабенко в ґрунтовній статті “Діяльність оперативних підрозділів органів державної безпеки по ліквідації Української автокефальної православної церкви (1920-ті рр.)” у Наукових зошитах історичного факультету Львівського університету (Вип. 13, 2012). Цікавими є її публікації історико-краєзнавчого характеру, зокрема “Полтавщина. Історичний нарис” (Полтава: Дивосвіт, 2005 (у співавт.); “Полтавщина: влада на історичних паралелях” (Полтава: АСМІ, 2012); “Органи державної безпеки на Полтавщині (1919 – 1991)” (Полтава: АСМІ, 2005); “Ліквідація небільшовицьких політичних партій на Полтавщині в першій половині 1920-х років: навч. Посібник” (Полтава: АСМІ, 2009) та ін.

У Львові добре знають дослідницю з Полтави, адже вона постійний учасник міжнародної наукової конференції “Історія релігій в Україні”, яку щорічно проводить Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України та Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Нова монографія Людмили Бабенко дещо відрізняється від загального масиву публікацій даної тематики. Авторка не тільки ретельно опрацювала величезний пласт архівних матеріалів зарубіжних та вітчизняних архівів (Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Російського державного архіву новітньої історії – фонди ЦК КПРС, Ф. Дзержинського. М. Єжова, Л. Кагановича, О. Ярославського та ін., Галузевого державного архіву Служби безпеки України у м. Києві та обласних управлінь СБУ та ін.), а й нетрадиційно підійшла до їх вивчення та інтерпретації.

Праця дослідниці слугує прикладом нових прочитань джерел та аргументації висновків. Л. Бабенко, насамперед, загострює увагу на механізмах антирелігійної політики держави за допомогою її репресивних органів ВУЧК–ГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ. Такий підхід визначає актуальність дослідження – не тільки опрацювати історіографічну базу та ввести до наукового обігу нові джерельні матеріали, а розкрити старанно приховані від суспільства оперативні технології спецслужб, котрими послуговуються тоталітарні режими для маніпулювання представниками релігійних конфесій та суспільством загалом. Православна церква була найбільш масовою та впливовою інституцією на постімперських теренах, здатною протистояти більшовицькій ідеології, відтак подолання її впливу на населення стало одним з головних завдань виживання нового режиму. Не дивно, що більшість існуючих публікацій акцентують увагу на репресивному боці діяльності радянських спецслужб. Л. Бабенко ж пропонує новий, цікавий підхід до розкриття теми – показати механізми взаємодії партійно-державних органів влади й органів державної безпеки у виробленні й реалізації антицерковної політики в радянській Україні, розкрити агентурно-оперативні методи дискредитації Церкви з метою послаблення її впливу на суспільство, використання авторитету в інтересах більшовицької держави.

Структура рецензованої монографії базується на проблемно-хронологічному підході до висвітлення проблеми. Насамперед, авторка знайомить читача з логікою інтегрування до більшовицької політичної системи апарату насилля з функціями таємної політичної поліції для подолання впливу релігії, показує формування теоретичної бази творення безрелігійного суспільства у працях головного ідеолога В. Леніна та подає критику їх основних положень. Цікавим, на наш погляд, є обґрунтування Л. Бабенко неукраїнського походженням аббревіатури назв органів державної безпеки радянської доби, як доказ їх повної підпорядкованості московському центру.

Цілком логічно перший розділ монографії присвячений аналізу стану вивчення проблеми. Авторка розкриває внесок у розробку теми українських дослідників В. Войналовича, А. Киридон, В. Єленського, Н. Стоколос, О. Ігнатуші, А. Зінченка, О. Лисенка, М. Михайлуци, В. Пашенка, О. Тригуба та ін., а також російських істориків, котрі першими порушили питання взаємовідносин держави і Церкви радянської доби. Опрацювавши великий пласт джерел та літератури, дослідниця стверджує, що спеціальні праці, присвячені обстеженню технологій діяльності спецслужб як зручного знаряддя політики вищого керівництва СРСР та радянської України упродовж 1918–1950-х рр. відсутні, а це спричинило дещо міфологізований, а іноді й абсолютизований підхід до оцінки ролі органів державної безпеки (ВУЧК–ГПУ–НКВД–МГБ–КГБ) у формуванні безрелігійного атеїстичного суспільства” (с. 52).

Відзначимо, що Л. Бабенко запропонувала оригінальну класифікацію та оцінку інформаційно-наукового потенціалу використаних документів фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України в місті Києві та обласних управлінь

СБУ. Аргументованими є міркування авторки, щодо зміни політики більшовицької влади від антирелігійної пропаганди до масових репресій служителів та віруючих православної церкви. В монографії логічно пов'язуються репресивні заходи щодо служителів культу та світської інтелігенції, яка органічно не сприймала матеріалістичного світогляду.

Велику увагу Л. Бабенко приділяє аналізу оперативно-агентурних заходів, спрямованих на послаблення економічної бази церкви, організацію внутрішньо церковних чварів, нагнітання антирелігійного психозу. Органам держбезпеки дослідниця відводить провідну роль у розколі, ослабленні й дискредитації духовенства під час кампанії з вилучення церковних цінностей. Особливо виразно та аргументовано п. Людмила ілюструє роль партійно-чекістського тандему у виробленні пріоритетних напрямів і методів боротьби з православною церквою (розділ 3).

Хоч монографія в контексті предмета дослідження розглядає взаємовідносини держави і православної церкви в Україні, дослідниця окремий розділ присвячує долі Української греко-католицької церкви у найбільш складні для неї повоєнні роки. У четвертому розділі рецензованої монографії “Взаємодія органів державної безпеки та Руської православної церкви в контексті зміни ставлення вищого партійно-державного керівництва до Української греко-католицької церкви” детально розкриваються плани радянських спецслужб щодо ієрархів і духовенства УГКЦ напередодні Львівського церковного собору 1946 р., агентурно-оперативні заходи у процесі підготовки нелегітимного собору, форми та методи контролю за поведінкою духовенства й вірян після його проведення. Л. Бабенко аргументовано доводить, що православна церква була лише інструментом для виконання заходів радянських спецслужб, направлених на “... повну ліквідацію уніатів на нашій території й на відрив греко-католицької церкви від Ватикану з наступним з'єднанням із православною церквою в СРСР” (с. 384). Особливо цікавими є зібрані авторкою матеріали, що на мікроісторичному рівні ілюструють сприйняття населенням західноукраїнських теренів канонів та методів роботи слухняної, упокореної радянською державою православної Церкви. Інформаційно-аналітичні документи спецслужб, зібрані Л. Бабенко, яскраво засвідчують, що УГКЦ після Львівського собору не погодилася з його рішеннями, перейшла у підпілля, змінила методи роботи в нових умовах. Натомість православна церква не виконала покладеної на неї функції радянзації краю й не стала інструментом морально-психологічних деформацій населення.

Звісно, монографія не дає відповіді на всі питання, котрі б у повній мірі реконструювали державно-церковні відносини ХХ століття. Однак вдумливий читач знайде у рецензованому виданні спрямування щодо нових перспективних напрямів дослідження. Зокрема, важливим здобутком авторки є зміщення наукових акцентів з карально репресивних функцій органів державної безпеки у площину спеціальних оперативних технологій, за допомогою яких вони фактично встановили паралельний партійному контроль над релігійними структурами й українським суспільством загалом.

Окремо відзначимо ретельно підготовлений науковий апарат, довідковий та ілюстративний матеріал поєднаний з чудовим поліграфічним виконанням рецензованої книги. Монографія Людмили Бабенко, на нашу думку, є помітним явищем, якісним поповненням сучасної української історіографії історії взаємовідносин радянської держави і Церкви в Україні доби сталінського тоталітаризму.

Віктор Голубко